

RECENSIES

handeling trad - wat Brouwer niet vermeldt - met Heldring over de overkomst naar Nijmegen van de onderwijzer Gangel, die zich bij de Appelterkse katholieken onmogelijk had gemaakt, hetgeen de onderwijs- en bestuurlijke autoriteiten inmiddels hadden erkend. En tenslotte, hoe moet men Van der Bruggens positie inschatten na 1843, als deze opperrechter langs de weg pamfletten uitdeelt aan bedevaartgangers naar Kevelaar, waarin ze belachelijk worden gemaakt en waarover, zoals te verwachten was, in katholieke kring grote beroering niet uitblijft? Zo'n zaak is niet afgedaan - al wil Brouwer ons dat doen geloven - door Van der Bruggens verklaring achteraf, dat hij de katholieken niet heeft willen beledigen en zich verder niet met het twistgeschrijf wilde inlaten. Weten de katholieken werkelijk, wat zij aan Van der Bruggen hebben, het trotse lid bovendien van de Nijmeegse afdeling van het Metalen Kruis, dat de herinnering levend houdt aan de roemruchte strijd tegen de Belgen, een episode uit de geschiedenis die gezorgd heeft voor jarenlange frustraties bij de katholieken in het noorden.

Niet alleen hier blijft over de man en zijn gedrag ten opzichte van zijn omgeving onduidelijkheid bestaan, die onduidelijkheid is er evenzeer met betrekking tot Van der Bruggens verhouding tot de Christelijke Vrienden, de gespreksgroep die zich ook met de toekomst van het onderwijs bezig houdt. Als het onderwijs als discussiepunt in de vergadering van oktober 1848 door Groen aangedragen wordt is Van der Bruggen al naar huis. Op de volgende bijeenkomst in april 1849 is Groen afwezig en mengt Van der Bruggen zich niet in de discussie en op de tiende vergadering, in oktober 1849, schittert - naar de woorden van Brouwer - de Nijmegenaar door afwezigheid. En ondertussen publiceren Groen, Van der Bruggen en de andere 'vrienden' dat het een lust is, maar lijken althans Groen en Van der Bruggen een rechtstreekse confrontatie uit de weg te gaan, waardoor - zelfs voor sommigen onder de 'vrienden' niet duidelijk wordt in hoeverre men eensgezind voor de zaak van het onderwijs optreedt. Hoe dikwijls heeft Van der Bruggen Groen werkelijk ontmoet en in hoeverre zijn ze werkelijk wat men in het normale spraakgebruik noemt vrienden geworden? En, is tenslotte Groens achterdocht over Van der Bruggens optreden in Den Haag niet begrijpelijk? Want wisten ze werkelijk wat ze aan elkaar hadden en kan men uit Van der Bruggens optreden niet eerder concluderen, dat hij ongrijpbaar was, iemand die te weinig zijn 'binnenste naar buiten' keerde?

Hoezeer Brouwer ook, na zonder twijfel veel en langdurige inspanning, zijn best doet om de gedachtenwereld van zijn hoofdpersoon uit de doeken te doen, de 'echte' Van der Bruggen, een compleet beeld van hem, is er niet uitgekomen in dit door de Walburg Pers fraai uitgegeven boek, compleet met 22 illustraties, enkele bijlagen en een bibliografie van Van der Bruggen.

P.Th.F.M. Boekholt

Cornelia A. Kloosterhuis, *De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid* (Zutphen: De Walburg Pers, 1981, 663 blz., geïll., kaarten, tabellen, f75,—, ISBN 90 6011 026 9).

Dankzij de impulsen die Rothman, Foucault en anderen hebben gegeven aan het onderzoek naar disciplineringsvormen en -instituten als gevangenissen, krankzinnigengestichten, werkhuizen voor armen en dergelijke is recentelijk de belangstelling voor de historische dimensies van verschijnselen als 'disciplineren van de burger' of 'het burgerlijk beschavingsoffensief' sterk toegenomen. In ons land heeft met name Van den Eeren-

beemt op dit terrein pionierstudies verricht. Evenals de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is de Maatschappij van Weldadigheid een begrip in de vaderlandse geschiedenis der laatste twee eeuwen. De maatschappij van weldadigheid, een schepping van koning Willem I en Johannes van den Bosch, heeft al enkele geschiedschrijvers gevonden. J.J. Westendorp Boerma wijdde aan de energieke generaal en gouverneur-generaal in 1927 zijn dissertatie - een bijgewerkte biografie liet hij in 1950 verschijnen -, terwijl J.D. Dorgelo in 1964 zijn studie publiceerde over de koloniën van de maatschappij van weldadigheid in de beginfase, 1818-1859, als een landbouwkundig experiment. Er bleef echter alle ruimte voor een omvattende studie waarin intensief gebruik zou worden gemaakt van de rijke archieven van de maatschappij (RA Drenthe en Frederiksoord) en van de familie Van den Bosch (ARA).

Ir. Kloosterhuis (1909-1979) heeft vele jaren aan deze taak besteed. Het resultaat heeft zij niet meer in druk mogen zien. Haar omvangrijke boek kent toch wel een paar beperkingen. In de eerste plaats heeft zij zich gericht op de *vrije* koloniën. De onvrije koloniën (Veenhuizen, Ommerschans) komen slechts zijdelings ter sprake. Ten tweede is haar optiek - heel legitiem overigens - een andere dan die van de in de aanhef genoemden. Toch bevat haar studie veel materiaal dat een studie in een disciplineringsperspectief mogelijk maakt. Immers, als eerste vraag stelde schrijfster zich al: hoe moeten de activiteiten van de maatschappij van weldadigheid worden beschouwd in vergelijking met de destijds bestaande vormen van armenzorg? Verdere aandachtspunten waren: de criteria voor selectie der kolonisten en de uitvoering der selectie; het verschil tussen vrije en onvrije koloniën en hun wisselwerking (tot 1859); persoonlijke en collectieve achtergronden der kolonisten en hun ervaringen; resultaten van medische zorg en onderwijs voor kolonisten. Deze thema's zijn door schrijfster geplaatst in het kader van de institutionele geschiedenis van de maatschappij. Oprichtingsgeschiedenis, de persoonlijkheid van de initiatiefnemer, doelstelling - in de eerste plaats bestrijding van het pauperisme - en bestuursinrichting worden uitvoerig belicht evenals de stichtingsperikelen van de diverse koloniën zelf zoals Ommerschans, Veenhuizen (voor bedelaars en weeskinderen), Frederiksoord, Willemsoord. Bijzonder indringend wordt in drie hoofdstukken - perioden 1818-1830, 1830-1860 en 1860 tot heden - het dagelijks leven van vrije kolonisten en beampten beschreven. Scharnierpunt is het einde van de jaren vijftig toen een andere beheersvorm met het rijk werd overeengekomen: de onvrije koloniën gingen toen over in beheer van de staat.

Om slechts enkele saillante punten aan te stippen: het reglement voor de handhaving van de interne tucht was gebaseerd op de regels voor de militaire discipline (54, 76). Toen spoedig na de stichting bleek dat op basis van vrijwilligheid de maatschappij haar doel niet zou kunnen bereiken, ging men tot dwangmatige plaatsing van onmaatschappelijk bevonden lieden over. Zo heette het over Ommerschans: 'De bedelaars zullen tot een werkzaam leven worden opgeleid en, gedurende hun verblijf in het Etablissement, tot arbeiden worden genoodzaakt' (71). Gebrek aan properheid en spaarzaamheid zagen directeuren overigens als belangrijker oorzaak van armoede dan de luiheid van hun onderzaten (175, 178). Drankmisbruik plaatste de directies voor grote zorgen. Speciale aandacht besteedt schrijfster aan groepen als kinderen van kolonisten en bejaarden. Zij heeft ook kwantificerend trachten na te gaan wat de antecedenten der 'bestedelingen' waren en wat er, na ontslag, van hen terecht kwam. De bezigheidstherapie bestond zeker niet alleen uit het steken van plaggen of het bebouwen van land, maar ook uit nijverheid als katoenspinnen en natuurlijk allerlei andere werkzaamheden die bij het streven naar een 'self supporting' bestaan nodig waren. De maatschappij van weldadigheid heeft de golf van kritiek die het liberale getij met zich mee bracht, weten te breken. Inderdaad fungeerde de maatschappij

RECENSIES

als een armeninstelling gecombineerd met een concurrentievervalsende, en bovendien verliesgevende, nijverheidsonderneming, maar het positieve aspect is er na de reorganisatie van 1859 toch gebleven tegen liberaal-individualistische scherpstijperij in. Daartegenover moest men dan de disciplinerende betutteling op de koop toe nemen.

Anders dan anderen wil schrijfster in haar beknopte 'nabeschouwing' - meer een samenvatting overigens - (608-622) de activiteiten van de maatschappij van weldadigheid niet als een sociaal-economisch project kwalificeren. 'De koloniën vormden een streng gereglementeerde, bureaucratische verzorgingsmaatschappij, waar een op militaire leest geschoei-de discipline heerste en die functioneerde als een levensschool voor opvoeding, vorming en scholing van kinderen en volwassenen. Hier werd een sociaal-agogisch project tot werkelijkheid' (608-609). Een conclusie die expliciet de vragen die in de aanhef werden geciteerd, poogt te beantwoorden is waarschijnlijk niet gereed gekomen. Mij dunkt dat hier nog wel stof ligt voor verder onderzoek. De uitgave is goed verzorgd, tegen relatief lage prijs verkrijgbaar en voorzien van een register van persoonsnamen. Jammergenoeg ontbreken een index van geografische namen (inclusief gebouwen en dergelijke) en van zaken, een literatuurlijst en een verantwoording van de vele, vaak zeer interessante, illustraties.

A.H. Huussen jr.

E. Gubin, *Bruxelles au XIXe siècle. Berceau d'un flamingantisme démocratique 1840-1873* (Collection Histoire Pro Civitate LVI; Brussel: Gemeentekrediet van België, 1979, 552 blz., BF 750,—).

Ondanks talrijke publikaties over de Vlaamse beweging, bleven de lacunes in de kennis groot. Dat gold a fortiori voor de Brusselse problematiek. De huidige stand van de communautaire tegenstellingen deed de belangstelling voor dit aspect echter sterk toenemen. Getuige daarvan niet alleen de oprichting en publikaties van het Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaitoestanden¹, maar ook dit doktoraal proefschrift van E. Gubin, dat in 1977 met de Pro Civitateprijs bekroond werd en nu uitgegeven is.

In dit lijvige boek wordt gepeild naar de eerste ontwikkelingen van het Brusselse flamingantisme, met aandacht voor de verschillende niveaus: de Belgische achtergrond, de specifieke hoofdstedelijke context, de gestructureerdheid van dat flamingantisme en de eigen plaats ervan binnen de Vlaamse beweging. Het maakt een globaal en diepgaand inzicht mogelijk in een periode waarover, op een artikel van E. Witte na, nog weinig onderzoek had plaatsgevonden.

Het was bekend dat de taaiverhoudingen in Brussel veel ongunstiger waren dan in Antwerpen en Gent. Vernieuwend is echter de beargumenteerde stelling van de auteur dat zich in de hoofdstad tussen 1830 en 1880 geen spectaculaire verfransing heeft voorgedaan. De echte aanzet daartoe situeert zij maar eerst rond deze laatste datum, ondermeer in connectie met het ingevoerde transmutatiestelsel in het lager onderwijs. Het blijft niettemin plausibel dat gedurende die vijftig jaar de verfransing van de Vlaams-Brusselse middenklasse zich verder doorgezet heeft. Vandaar wellicht ook de band met die andere opvallende vaststelling dat de Vlaamsgezinde impulsen uitgingen van migranten uit de Vlaamse provincies.

1. *Taal en sociale integratie* (5 dl.n.; Brussel: Vrije Universiteit, 1978-1981).